

”Bondemålningar”

UTSTÄLLNING I NORDISKA MUSEET
1944—1945

De svenska böndernas målade bonader och väggbeklädnader äro en tämligen enastående företeelse på folkkonstens område. De ha ingen direkt motsvarighet på kontinenten, inte heller i våra nordiska grannländer.

Den egentliga högkonjunkturen för denna bondekunst infaller under 1700-talets senare och 1800-talets förra del, men inom denna blomstringsperiod urskiljer man olika faser av nyskapande, utveckling, stagnation och dekadens, vilket utställningens väggar nogsamt bära vittne om.

Exakt när bönderna började pryda sina rum med målningar veta vi ej, men i mycket grova drag skulle förhistorien kunna skildras som följer. Ätminstone sedan vikingatiden har figurmönstrade vävda eller broderade bonader använts i Norden. Under intryck av det gotiska kyrkomåleriet började man under 1500-talet i slott och storgårdar utbyta dessa mot målade dekorationer på tak och väggar. Senast vid 1600-talets början har bruket nått bondgårdarna. Av de få bevarade bondemålningarna från 1600-talet finnas fem stycken utställda, två från södra och

tre från norra Sverige. Samtliga visa både i motivval och stildrag en nära anknytning såväl till medeltida kalkmålningar som till 1500- och 1600-talens vävda och målade tapeter. Det är denna tradition från 1600-tales början som bland bönderna går en så egenartad utveckling till mötes.

Utställningens material fördelar sig naturligt på två huvudgrupper, den sydsvenska från Halland och södra Småland, och den nordsvenska, omfattande Bergslagen, Dalarna och södra Norrland. Mellan dem finns en avgörande skillnad. De sydsvenska bonaderna komma från ett område, där bostadsvanorna ännu stå kvar på ett primitivt stadium. Man bodde ännu i gårdar byggda såsom Kyrkhultstugan och Oktorpsgården på Skansen. Där var endast den låga ryggåstugan försedd med eldstad, och här förlöpte familjens hela dagliga liv. Vid högtider prydde man sedan gammalt detta sitt enda bostadsrum med bonader, som sedan togs ner, då de annars snart skulle mörknat och slitits ut vid det dagliga livet i stugan. De målade bonaderna avlösa direkt de vävda och få samma format och användning, se *Hallandsstugan till höger om Gustav Vasa*. Ofta användes båda sorterna samtidigt. I och med att man övergår till modernare hus försvinner bonadsmåleriet, och papperstapeter komma i stället.

Norrut bodde man däremot i parstugor (jfr Älvrosgården på Skansen), där det ena stora rummet var vardagstuga, medan det andra, »herrstugan», togs i anspråk vid fester och kalas. Här kunde utsmyckningen göras väggfast, utan risk att nötas i vardagslag. Längst bort i hallens södra del finns en *herrstugeinteriör från Gästrikland* utställd. När parstugorna fram på 1800-talet började byggas i två våningar, breder målningarna ut sig i allt flera utrymmen, (jfr Delsbogar den på Skansen).

Konstnärens uppgift var i båda fallen att åstadkomma dekorationer för hela rum, men olikheten i funktion har satt sin prägel på lösningen av problemen, i någon mån även på valet av motiv. Det är oftast bibelns berättelser som skildras, men den långsmala formen binder de sydsvenska målarna längre vid det ålderdomliga sättet att rada upp

en mängd scener ur samma berättelse, skilda åt av vertikala bårder, arkader och liknande. De välja också anmärkningsvärt ofta situationer med många agerande, som kan fylla den långa ytan. De fem visa och de fem fåvitska jungfrurna, de tolv apostlarna, Josef och hans tolv bröder samt de tre vise männen äro givna favoriter.

Det är här inte fråga om självständiga försök att illustrera bibelns berättelser. Kompositionsschemat är många gånger ett arv från medeltiden, likaså en del ikonografiska detaljer, men den starkaste inspirationskällan är att söka i den energiska propaganda för bibelns innehåll, som genom spridande av bildtryck i stora upplagor bedrevs under protestantismens båda första århundraden. Bilder ur illustrerade biblar, postillor och andaktsböcker ha i stor utsträckning använts som förlagor, och en jämförelse med de målningar som utförts efter dem är synnerligen givande. I allmänhet är det endast grupperingen av huvudfigurerna som målaren lånar. Arkitekturen i de tryckta förlagornas stadsbilder spelar också en roll. Annars skalar man bort alla ovidkommande detaljer, klär figurerna i dräkter från sin egen tid o. s. v.

I Halland och Småland ha verkat en rad målarskolor, vilka forskningen uppkallat efter de orter där skolans huvudmän och ofta även deras efterföljare varit bosatta. En kartsnitt på utställningen ger en föreställning om de olika skolornas geografiska sammanhang och en schematisk framställning utreder målarnas inbördes ställning i stilhänseende inom den gemensamma traditionen.

De flesta målarnas namn och i många fall deras levnadsöden äro kända, och kaptenen fil. kand. Nils Strömbom har välvilligt bistått museet med attribution av de icke signerade bonaderna. Konstnärerna äro bönder, men flera ha därjämte varit soldater och ett par klockare i sin hemsocken. Det tidigaste namnet är *Nils Lundberg i Grysshult* (1707—1773). Han fortsätter en äldre numera ofullständig känd målartradition, här representerad av två bonader från 1730-talet. Hos nästan alla senare målare kan man spåra inflytande från honom mer eller mindre oförmedlat. Hans

närmaste efterföljare är *Nils Svensson i Gyltige* (1727—1802) i Breared sn. Dennes son *Johannes Nilsson* (1757—1827) är överhuvudtaget den mest framträdande konstnärspersonligheten inom hela det sydsvenska måleriet. Till en början arbetar han tillsammans med fadern i dennes från Lundberg ärvda maner, men snart skapar han sin egen stil utmärkt av stor uttrycksfullhet och fantasistyrka.

Anders Pålsson i Trönninge (1781—1849) målar helt i Johannes Nilssons stil, men hans scener sakna den linjespelets skönhet, som utmärker hans läromästares alster.

I *Femsjö och Färgaryd* bodde en rad målare, vilka vidare utvecklade Brearedsskolans stil i en festlig färgprakt. Figurernas 1700-talsdräkter utbytas här mot empiridräkter stiliserade på ett lustigt sätt.

Per Svensson Schönhult i Knäred (1760—1837) representeras av två bonader. Den övre är ett ungdomsverk helt i Lundbergs stil. Vid början av 1790-talet flyttar han emellertid till Ängelholm och kommer i beröring med stads-hantverkare och levererar därifrån bonader till sin hemtrakt i stil med den undre på samma vägg. Denna hans senare stil, som ju tydligt röjer inflytande från borgerligt måleri, upptages av en annan målare i Knäred, *Anders i Ön* (1796—1876).

Sven Persson i Brånalt (1781—1841) är en tredje Knäredsmålare, som målar i traditionell stil med en del detaljer lånade från Schönhult. Han är en skicklig kolorist.

En mycket produktiv om än inte särskilt märklig målare är *Anders Eriksson i Ås* (1774—1840-talet). Hans färgställning är enkel och okomplicerad, rött, blått och grått, och han har en stor förkärlek för stadsbilder med statlig arkitektur.

Sunnerboskolan kan sägas driva innehålllets underordnande under formen till sin spets. Här bli figurerna mer och mer rena ornament. Det är många medlemmar av samma familj, både kvinnor och män, som måla i denna stil. En släkttavla klargör deras inbördes ställning. Alla äro duktiga och djärva färgkonstnärer. Märkligast är kanske *Nils Erlandsson i Tygared* (1793—1870).

Även i Västergötland i Kinds hd fanns en målarfamilj, *Erlandssons i Mårdaklef*. Dess medlemmar synas icke vara påverkade av Lundberg utan fortsätta en via ett par äldre målare övertagen tradition från en bonad från Värnamotrakten av okänd mästare, daterad 1714. Utställdes i fotografi. Till Kindsskolan räknas även *Carl Reinick Rosenberg i Träslöv* (1794—1886), som tryckte konturerna med skurna stockar och sedan fyllde i färgen.

Från Kinnevald i östra Småland komma en rad bonader i större format och med en något dyster färghållning, målade av *Clemet Håkansson i Ekeberg*, hans son Abraham Clemetson och ett par av deras efterföljare.

I norra Sverige är det problem målaren har att lösa väsentligt annorlunda. De stora, ljusa rummen i de norrländska gårdarna ger ett helt annat svängrum åt penseln. Det lilla formatet och den hopträngda figurrikedomen, som ger en sådan intensitet åt det sydsvenska måleriet står i bjärt kontrast mot de flott upplagda, summariskt tecknade ryttarfigurerna i Reuters målningar i Delsbo. Det är inte svårt att spåra traditionen i färghållning och teckning från de äldre norrländska målningarna daterade 1639 och 1645 och från kyrkornas kalkmålningar. Korpralen *Gustaf Reuter* (1699—1783), från början värmlänning, och hans lärjungars verksamhet är huvudsakligen knuten till Delsbo och angränsande socknar från 1740-talet till århundradets slut. Ett barockpåverkat måleri med storformad rankornamentik, kolonnindelade väggfält o. s. v. fanns samtidigt i Hälsingland och Gästrikland. I många fall finner man, att dessa målningar senare vänts och försetts med en dekoration på andra sidan, ofta av en dalmålare.

Dalmålningarna ha ju fått en stor publicitet dels genom Dalarnas rangställning som turistland, dels genom Karlfeldts »Dalmålningar på rim» och senast genom Rune Lindströms »Himlaspel». Här skall endast göras några påpekanden. Den för dalmålningarna karakteristiska sammanställningen av figurscener och dekorativa blomknippen kan spåras tillbaka till en målare Eric Eliasson (1754—1811) som 1781 signerat en interiör i Svärdsjö. Denna kan tyvärr

bara studeras i avbildning på utställningen, i montern bredvid dalaskåpet, som han också signerat. Här utgöres dock de plymliknande buketterna av helt naturalistiska blommor. Stiliseringen och utbyggnaden av blommotiven, som i Dalarna försiggår parallellt inom skåpmåleriet och väggmålningarna börjar redan hos Eliasson själv och kan studeras genom jämförelse med det stora gavelfältet daterad 1781, det mindre signerat A. D. S. 1798 och de därpå följande väggfälten med blomurnor, varav ett är signerat A. H. S. 1811. Samtliga dessa äldre målningar ha av Svante Svärström, som utforskat dalmålningarnas historia, konstaterats vara gjorda av rättvikskarlar och traditionen fortsättes i Rättvik av en rad målare ända fram på 1870-talet. Tyvärr äro många av de målade rättvikskarlarerna kända endast genom sin signatur, då de i allmänhet icke tillfogat sitt gårdsnamn. Samtidigt uppträder emellertid en rad målare i Leksand och bildar en egen skola betydligt mera enhetlig än rättviksskolan, fastän man urskiljer två större grupper målare, den ena bosatt i Ullvi, den andra i Lima by. Den förnämsta konstnären är utan tvivel *Winter Carl Hansson* i Ullvi (1777—1805); en av de mest produktiva tycks ha varit *Back Erik Andersson* (1778—1847).

Målarna från Leksand och Rättvik distribuerade ofta sina alster långt från hemorten. En karta visar över vilket väldigt område de gjorde sina försäljningsresor.

Hans Wikström som bland annat målat interiören från Valbo i Gästrikland var son till en rättviksmålare, men kom tidigt till Gästrikland och han fick där troligen på någon herrgårdsfamiljs bekostnad studera måleri. Visserligen ägnade han sig sedan åt att dekorera böndernas gårdar i Uppland och Gästrikland, och han använder ofta samma sorts förlagor som de genuina bondemålarna, men hela målningssättet står mycket närmre rokokons borgerliga rumsdekorationer.

Värmland företräder en synnerligen intressant gammal målartradition, som tyvärr är alltför litet utforskad.

Vinjetten: Bonadsmålning av Johannes Nilsson i Gyltige.

SVERIGES KONSTHISTORIA

Av professor Andreas Lindblom

Tre band i form. 25,5 × 17,5 cm. Varje band omfattar 340 sidor text, 500 illustrationer i djuptryck och minst 10 färgplanscher.

★

Del I. Från stenåldern till Gustav Vasa.

Del II. Från Gustav Vasa till Gustav III (utkommer i början av december).

Del III. Från Gustav III till Karl XIV Johan (utkommer 1945).

★

Pris per del:

häft. kr. 16: —, pappb. kr. 20: —, halvpergamentb. kr. 28: —.

NORDISK ROTOGRAVYR

